https://www.kvinnehistorie.no/artikler/til-utroskap-forsvinning-eller-impotens-skiller-oss-ad/

Til utroskap, forsvinning eller impotens skiller oss ad

I historien om skilsmisser kan vi få kunnskap om hvor grensen gikk for det å tukte kone og barn, og samfunnets idealer for samliv mellom ektefeller.

Personene på bildet er antakeligvis Herbjørn Østensen Svalestuen og kona Torbjørg O. Svalestuen, fotografert i huset sitt cirka 1907., Foto: Ole O. Bakke, Eier: Norsk industriarbeidermuseum

«Han slepte henne etter håret i rennesteinen», fortalte Dr. Henrik Høyer, vitne på Karine Matsdatters side, i skilsmissesaken fra 1608. «Jeg slepte henne etter håret, men ikke i rennesteinen», rettet ektemannen Nils Jonssøn.

Det var i tilbygget til domkirken i Bergen de kom og blottla ekteskapshistorien sin, med ønske om å få bryte ekteskapspakten. Hvert ord i dialogene ble nedskrevet i detaljerte protokoller.

– Det kunne være veldig kaotisk, forteller historiker Hanne Marie Johansen.

– Særlig i første halvdel av 1600-tallet. Rettskulturen var spontan, folk kunne komme inn og skravle med dommerne. Kvinner tok med seg venninnene i smauet og fikk dem til å vitne og fortelle om mannen som kom full hjem og slo kona si.

I motsetning til hva mange kanskje skulle tro, at skilsmisse var forbeholdt elitene, viser rettsprotokollene at parene kommer fra alle samfunnslag. Fattige slapp saksomkostninger.

– Det er mye familiehistorie i rettsdokumenter, sier Johansen, som tok doktorgrad i historie med en avhandling om skilsmissehistorie i 1998.

Hun har skrevet en artikkel i et spesialnummer av Scandinavian Journal of History, som handler om nettopp skilsmisse.

– Gjennom skilsmissehistorie kan vi få innblikk i hva som ble regnet for normalt. Hvor grensen gikk for det å tukte kone og barn for eksempel. Vi får tilgang til folkekulturens holdninger.

Epitafium (minnetavle) over bonde og handelskar Bjørn Frøysok (1634–1709) med familie. Bjørn er flankert av to koner fordi han gifta seg to ganger. Maleriet er fra 1699 og hang opprinnelig i Gol stavkirke. Foto: Haakon Michael Harriss, Norsk Folkemuseum

Impotens – ja, vold – nei

I Johansens siste artikkel om temaet norsk skilsmissehistorie, er det skilsmissepolitikk som er tema. Historien starter med reformasjonen, som feirer 500 års jubileum i år.

– Reformasjonen endret oppfattelsen av ekteskapet, sier Johansen.

– Sølibatet ble underordna ekteskapet, også prester skulle få gifte seg. Luther fronta dette ved å selv gifte seg med en nonne, og fremstilte det å ha en familie som den store lykken i livet.

Dessuten skulle skilsmisse tillates.

– Katolikkene lærer fremdeles at ekteskap er et sakrament. Protestantene gikk vekk fra prinsippet om at ekteskapet var uoppløselig, forteller historikeren.

> *“En kvinne sa rett ut at hun hadde vært utro for å få skilsmisse, og da ble det ikke innvilget.*

Grunnlaget for når man skulle tillate skilsmisse, fant Luther og andre reformatorer i bibelen. Tre årsaker ble identifisert: utroskap, desertio – når en av partene rømmer eller forsvinner, og impotens.

Utover 1500- og 1600-tallet ble vold i ekteskapet som skilsmissegrunn debattert intenst. Luther endte med å mene at vold i ekteskapet ikke skulle være grunnlag for å skilles, mens andre reformatorer mente at det burde være det.

Norges første lov om temaet, Fredrik IIs ordinans om ekteskapssaker fra 1582, tillot skilsmisse i tråd med de tre anerkjente bibelske grunnene.

– Ekteskapsordinansen ble i grunn bare lempa inn i senere lovverk. Så du kan si at loven fra 1582 faktisk ble stående helt til vi fikk ny lov i 1909, forteller Johansen.

Flest kvinner søkte om skilsmisse

Det var ikke veldig mange som ble skilt i Norge på denne tida. Kanskje fire–fem skilsmisser i året mot slutten av 1500-tallet, og rundt ti i året på 1600-tallet.

Sakene ble ført i den såkalte kapitelretten, der biskopen gjerne styrte ordet. Hovedårsaken til å søke om skilsmisse var desertio, altså at mannen, og kanskje unntaksvis en kvinne, hadde

forsvunnet. Dette gjaldt i to tredjedeler av sakene. Frem til ut på 1700-tallet var derfor flest kvinner som søkte om skilsmisse.

Resten av sakene handler om utroskap. I saken med Karine og Nils i innledningen – han som dro henne etter håret, dog ikke i rennesteinen – var det ikke volden ektemannen utsatte Karine for som til slutt ga henne skilsmisse. Det var det at Nils gikk og fikk barn med en annen – han hadde åpenbart vært utro.

– I noen saker er det tydelig at det er vold, krangel eller økonomisk bedrag som er den egentlige grunnen, sier Johansen.

– Men de trenger utroskap å henge det på for å få innvilget skilsmisse.

I loven het det derfor at det måtte undersøkes at det ikke var snakk om utroskap med vilje, for å få skilsmisse.

– En kvinne sa rett ut at hun hadde vært utro for å få skilsmisse, og da ble det ikke innvilget.

Rundt to tredjedeler av de som anklaget partner for utroskap var menn, en tredjedel var kvinner.

– Det sier litt om kulturen, mener Johansen.

– Kvinner hadde i prinsippet noen rettigheter. I noen kulturer er utroskap noe som særlig kvinner ikke må gjøre seg skyldige i. Loven og rettspraksis i Norge var ikke helt bortreist der, retten gjaldt begge kjønn.

Meglet i voldssakene

De to hovedmotivasjonene for å søke om skilsmisse synes å være enten desperasjon etter å komme unna en umulig livssituasjon, eller at man hadde utsikter til å bli gift på nytt.

– I disse sakene argumenterer gjerne dommerne med at når kvinnen har mulighet til å bli forsørget i et bra ekteskap igjen, da vil ikke de hindre det.

> *Myndighetene la vekt på at ekteskap var vennskap.*

Johansen mener dommerne på begynnelsen av 1600-tallet var fornuftige og praktisk anlagte.

– Myndighetene la vekt på at ekteskap var vennskap. Foreldre var forbilder for barna sine, og det var et kristent ideal å leve i fred og fordragelighet. Man fokuserte ikke på at kvinner skulle adlyde

sine menn, men heller på at de skulle bygge en god relasjon sammen. Sånn sett virker måten de snakket om dette på rimelig og nesten moderne.

Vold i ekteskapet ble ansett som en forbrytelse. Men kapitelretten hadde ikke lov til å gi skilsmisse på dette grunnlaget.

– I første halvdel av 1600-tallet befattet den seg likevel med disse sakene om vold, krangling og drikking. Dommerne lyttet og meglet, forteller Johansen.

– I beste fall kunne partene håpe på en separasjon. Kapitelretten fant praktiske løsninger, som at ektefellene skulle leve fra hverandre i to år, og så se hva som skjedde. Den talte fæle ektemenn til rette og manet til ro.

I 1790 bestemte kongen av Danmark-Norge seg for at han gjerne ville innvilge flere skilsmisser og oppfordret folk til å søke i vei. Dermed økte antall skilsmisser. Portrett av Karen Elieson. Miniatyr på elfenben fra 1700-tallet. Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum

Bare å skrive til kongen!

Mot slutten av 1600-tallet forsvinner imidlertid disse mer kaotiske sakene ut av rettsprotokollene.

– Det blir kjedeligere å lese dem jo lenger frem i tid vi kommer, sier historikeren.

Rettssystemet ble profesjonalisert, juristene fikk mer innflytelse, rettssakene ble mer formelle.

– Litt sånn – er det bevis for hor, altså utroskap? Neivel, da tar vi ikke den saken.

Kravene til bevisførsel ble strengere, kravene for god vandel – at presten og lensmannen gikk god for den som søkte skilsmisse – ble strengere. Kapitelretten kunne bruke flere måneder og mange møter på å diskutere enkeltsaker.

I det dansk-norske eneveldet var det nå to måter å få skilsmisse på – enten via retten, eller ved å skrive til kongen. Og i 1790 bestemte kongen seg for at det å innvilge skilsmisser – det ville han gjerne.

– Kongen hadde fått henvendelser om skilsmisse i ny og ne, og hadde anledning til å innvilge dette. Nå bestemte han seg for at dette var noe han ville gjøre mer, og oppfordret folk til å søke i vei, forteller Johansen.

Skilsmissesøkerne måtte ha god vandel, men de trengte ikke å ha noen god grunn.

– Dette er opplysningstida, det er moderne å være liberal. I den franske revolusjonen lagde de skilsmissetribunaler.

Men igjen dukket i det minste en kjent og god grunn til å ønske skilsmisse opp:

– Når du denger og tyranniserer din ektefelle på 1700-tallet har du brutt ekteskapskontrakten, ifølge flere av datidens dominerende tenkere. Kona di har ikke skrevet under på at hun skal bli slått og dengt.

Gemyttene stemmer ikke overens

I brevene til kongen finner Johansen igjen historier om familier og samfunnsnormer. Mellom 15–20 par i året fikk innvilget skilsmisse i Norge fra 1790 og frem til 1814, da tallet gradvis begynte å avta. Totalt 538 par ble skilt på kongens nåde mellom 1790 og 1831.

> *De trengte ikke å oppgi noen grunn, men de skriver om tyranni, og drikking.*

– Brevene er adressert «Til kongen». Så kommer side opp og side ned om hva som gikk galt. Kanskje de gjorde feil i sin ungdom, hele arrangementet var overilt. Eller mannen var tyrannisk. De trengte ikke å oppgi noen grunn, men de skriver om tyranni, og drikking, forteller Johansen.

– Det kan være enka som giftet seg igjen med en som drakk og brukte opp pengene. Eller det kan være de som forteller at kjærligheten bare har dødd ut, og nå er de bare venner. De sa ofte at gemyttene, altså sinnelaget eller temperament, stemmer ikke overens, og at for barnas skyld er det best at de skilles. Det høres veldig moderne ut, når de skriver.

Johansen siterer en skotsk historiker, Leah Leneman. Hun hevder at ingen andre steder kan vi bevitne de sosiale endringene, som oppsto i tilblivelsen av en ny moderne tid, som i de skotske skilsmissesakene fra slutten av 1700-tallet. Det samme kan sies om de norske brevene til kongen, mener Johansen.

– De er fulle av opplysningstidens og den franske revolusjonens idealer, som sekularisme, individualisme og kjønnslikestilling.

Avgjørende forskerbidrag

Den liberale skilsmissepolitikken varte til Norges selvstendighet i 1814. Stortinget syntes ikke noe om at kongen hadde makt. Å skrive brev til kongen og be om skilsmisse var per definisjon å omgå loven med sine tre bibelske årsaker til skilsmisse.

– Den lovgivende makt var meget sterkt imot at kongen satte gjeldende lov til side, det var kamp for å bevare forfatningen, og Stortinget som suveren lovgivende instans, forteller Johansen.

Danmark, der denne konflikten ikke eksisterte, fikk ingen endring i sin skilsmissepraksis. Endringen skjedde gradvis i Norge, men rundt 1830 var det satt i system. Igjen ble det svært uvanlig å få innvilget skilsmisse.

– Det var dessuten kjempeviktig for Stortinget å begrense den svenske kongens mulighet til å bli populær hos folket, sier Johansen.

– Å innvilge skilsmisser kunne brukes for å gjøre seg godt likt blant folk.

Den strenge praksisen holdt seg i flere tiår: tall fra 1870-årene antyder at rundt sju par i året ble skilt.

På slutten av 1800-tallet blåste imidlertid liberale vinder over Skandinavia. Kvinnesak kom på agendaen, sedelighetsdebatten blomstret, bohemene kjempet for friere liv, og Ibsen skrev om Nora som forlot Helmer og barna.

I Danmark bestemte Johannes Nellemann, justisminister og professor, seg for å skrive en avhandling om den historiske utviklingen av skilsmisse i Danmark. Studien tok også for seg det norske skiftet i skilsmissepraksis etter 1814.

Ifølge vitenskapelige artikler fra 1890-tallet var Nellemanns avhandling fra 1882 helt avgjørende for at norske liberale politikere kunne sette i gang arbeidet med reform av skilsmisseloven.

Etter 1814 ble det vanskeligere å skille seg. I 1870-årene var det bare rundt sju skilsmisser i året i Norge. Her er ekteparet Eli og Jon Aasen. Foto: Jo Øvergaard, Anno Musea i Nord-Østerdalen

Norge tidlig med liberal skilsmisselov

Praksisen ble, som ofte er tilfellet, liberalisert før ny lov kom på plass. Etter 1890 økte tallet på skilsmisser fra seks–sju i året til over 50 i året.

I 1909 kom den nye norske skilsmisseloven, som åpnet opp for en hel rekke juridiske grunnlag for å få innvilget skilsmisse. Loven slo dessuten fast at det er to veier til å oppnå skilsmisse – gjennom retten, men også gjennom administrativ bevilgning, slik det er fremdeles.

> *Mange av de som tidligere ville skilt seg blir ikke skilt, de blir bare samboere i stedet.*

Loven revolusjonerte ikke kvinneliv, det var nok av årsaker til at kvinner ikke uten videre kunne skille seg fra mannen sin.

– Men den var et skritt i riktig retning. Lovgivning gir et signal, sier Johansen.

Den nye skilsmisseloven i Norge inspirerte dessuten de andre nordiske landene til å se over sin egen lovgivning på feltet, og det ble igangsatt et nordisk samarbeid for å se over hele ekteskapslovgivningen.

1970-tallets skilsmisseeksplosjon

Den nye loven ga ingen umiddelbar økning i antall skilsmisser. Mye annet måtte på plass før flere kvinner kunne ta etter Ibsens Nora. Etter andre verdenskrig går tallene opp, for så å gå ned igjen på 1950-tallet.

Fra 1970-tallet steg tallene dramatisk, og har vært relativt høye siden da. Høye skilsmissetall hang sammen med de sosiale revolusjonene som fant sted på denne tiden, utdanningsrevolusjonene, kvinners inntog i arbeidsmarkedet, den seksuelle revolusjonen og kvinners økonomiske frigjøring.

Tallet på skilsmisser i Norge har vært nedadgående de siste årene. Ifølge Statistisk sentralbyrå skilles i underkant av 40 prosent av de som gifter seg.

– Det kan hende tallene er i ferd med å stabilisere seg, tror Johansen.

– Mange av de som tidligere ville skilt seg blir ikke skilt, de blir bare samboere i stedet. De som gifter seg er gjerne de mer stabile parene, det er flere brudd blant samboere.

Artikkelen er en redigert versjon av denne artikkelen fra Kildens nyhetsmagasin: Ida Irene Bergstrøm: Til utroskap, forsvinning eller impotens skiller oss ad, 10. mai 2017.

Kilder

- Johansen, Hanne Marie: The History of Divorce Politics in Norway. Continuity and change, Scandinavian Journal of History, 43:1, 2018, s. 40-63.

FAMILIE

Av Ida Irene Bergstrøm, 2017. Redigert av Kilden, 2021

Last ned | Del

Meldinger ved utskriftstidspunkt 24. oktober 2026, kl. 01.55 CEST

> Det ble ikke vist noen globale meldinger eller andre viktige meldinger da dette dokumentet ble skrevet ut.